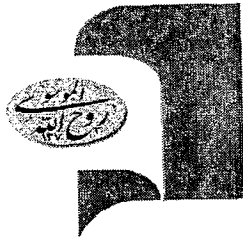

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١٠٥٠٧٠

وزارت علوم ، تحقیقات و فناوری
پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی
وابسته به موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان :

**حقوق غیر مالی زوجه در فقه و حقوق
با رویکردی بر نظر حضرت امام خمینی (ره)**

استاد راهنما :

حضرت آیت الله سید محمد موسوی بجنوردی دامت بر کاته

استاد مشاور :

دکتر سید ابوالقاسم نقیبی

پژوهشگر :

زهرا امیراحمدی

سال تحصیلی ۸۶ - ۸۵

۱۰۴۵۶۵

۱۳۸۶ / ۱۱ / ۲۵

کتابخانه تخصصی حقوق
موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)

تقدیم

تقدیم به حضرت زهرا (سلام الله علیها)
سرچشمه گوهرهای پاک عدالت و رستگاری

و

تقدیم به آخرین گوهرش
منجی عالم بشریت حضرت ولی عصر
صاحب الامر والزمان (عجل الله تعالی فرجه)

سپاس

با سپاس از اساتید گرانقدری که در طول تحصیل همچون شمع های فروزان روشنگر راهم بوده اند و از تاریکی جهالت رهایی ام بخشیدند.

با قدردانی از پدر و مادر عزیزم اولین آموزگاران زندگی ام که همواره مشوق من در راه کسب علم و معرفت بوده اند و دعای خیرشان بدرقه راهم بوده است.

با تشکر از همسر عزیزم که با کمک های بی دریغش در این پژوهش به من یاری رسانده است.

پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد

رشته تحصیلی: فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان پایان نامه: حقوق غیرمالی زوجه در فقه و حقوق با رویکردی بر نظر حضرت امام خمینی (ره)

نام و نام خانوادگی دانشجو: زهرا امیراحمدی

استاد راهنما: حضرت آیت الله موسوی بجنوردی دامت برکاته

استاد مشاور: دکتر سید ابوالقاسم نقیعی

تاریخ شروع پایان نامه: بهمن ماه ۱۳۸۵

تاریخ اتمام پایان نامه: مهرماه ۱۳۸۶

چکیده

این تحقیق به بحث و بررسی پیرامون حقوق غیرمالی زوجه پرداخته و آن حقوق را در عرصه خانواده و حیات اجتماعی مورد بررسی قرار داده است.

در بخش اول این پژوهش پس از بحث مختصری که پیرامون انواع حقوق زوج و حقوق زوجه شده است، به پیشینه حمایت از حقوق غیرمالی زوجه در ادیان الهی و قوانین موضوعه اشاره شده است و سپس در بخش دوم به بحث و بررسی پیرامون انواع حقوق غیرمالی زوجه پرداخته و مبانی فقهی و حقوقی هریک مورد بررسی قرار گرفته و نظر حضرت امام خمینی (ره) نیز در ضمن هر یک از مباحث بیان گردیده است.

از جمله حقوق غیر مالی زوجه که در این تحقیق مورد بررسی قرار گرفته است حق حسن معاشرت است که از نظر فقهی و حقوقی دارای اهمیت خاصی در روابط زناشویی است و ضمانت اجرای

حقوقی نیز دارد.

از دیگر حقوق زوجه به حق مادر شدن و داشتن فرزند و حق تحصیل زوجه اشاره شده است که هرچند از نظر فقهی دارای جایگاه ویژه ای است اما در قوانین ما هیچ اشاره ای به آنها نشده است. آخرین مبحث این پژوهش پیرامون ماهیت فقهی و حقوقی حق مشارکت زوجه در فعالیتهای اجتماعی و سیاسی و اقتصادی بحث شده است و نتیجه این مبحث این است که زن چه در حالت مجرد و چه در حالت تأهل حق فعالیت در عرصه اجتماعی را دارد و این از حقوق هر انسانی است و صرف ازدواج نمی تواند مانع از این فعالیت زن شود مگر اینکه مصالح خانوادگی و یا اجتماعی مانع از این امر شود.

مقطع دراسي : الماجستير

فرع الدراسة : فقه و مباني حقوق الاسلامية

عنوان التحقيق : حقوق الزوجة غير المالية في الفقه و الحقوق مع النظر بأراء الامام الخميني (ره)

المحقق : زهرا اميراحمدى

استاذ الدليل : حضرت آيت الله سيد محمد موسى بجنوردى

استاذ المشاور : السيد الدكتور ابوالقاسم نقيبي

تاريخ بداية التحقيق : بهمن ١٣٨٥

تاريخ النهاية التحقيق : مهر ١٣٨٦

خلاصة المطلب :

قد اشتغل هذا التحقيق الى النظر و البحث حول حقوق الزوجة غير المالية و يبحث عن تلك الحقوق في مجال الاسرة و حياة المجتمع في الفصل الاول من هذا الفحص بعد المذاكرة الموجزة حول اقسام حقوق الزوج و الزوجه قد اشير الى سلف المحافظه من حقوق غير المالية للزوجة في الاديان الالهية و القوانين الموضوعه ، ثم في الفصل الثاني قد اشتغل الى النظر و البحث حول اقسام حقوق الزوجة غير المالية و تكون مباني الفقهية و الحقوقية موضوع البحث لعل منها و قد نقل ايضاً في ضمن كل منها فتوى الامام الخميني (ره) .

من الحقوق غير المالية للزوجة التي يبحث عنها في هذا التحقيق حق حسن المعاشرة الذي له اهمية خاصة في علاقات الزواج و له كفالة اجرائية حقوقية ايضاً من سائر الحقوق للزوجة قد اشير الى حقها لكونها امّاً و لها ولده و حق تعلمها و ان كان له منزلة خاصة في الفقه و لكن لن يشار اليه في احكامنا.

واخيراً يبحث هذا التحقيق حول ماهية حق شركة الزوجة في نشاطات الاجتماعية و السياسية و الاقتصادية من ناحية الفقه و الحقوق و نتيجة هذا البحث ان للمرأة حق النشاطات في مجال المجتمع سواءً كان لها زوج أم لم يكن . وهذا حق لكل انسان و الازدواج بنفسه لا يقدر أن يمنع من هذه النشاطة للمرأة الا أن يمنعها من هذه مصالح الاسرة أو المجتمع .

فهرست اجمالی :

۱	مقدمه
	بخش اول - کلیات
۵	فصل اول - مفهوم حق و تقسیم آن به مالی و غیر مالی
۱۶	فصل دوم - معرفی اجمالی حقوق متفرع بر نکاح
۳۶	فصل سوم - پیشینه حمایت از حقوق غیرمالی زوجه
	بخش دوم - بررسی حقوق غیرمالی زوجه در فقه و حقوق
۵۳	فصل اول - حق حسن معاشرت
۶۵	فصل دوم - مصادیق حسن معاشرت در روایات
۸۹	فصل سوم - حق مادر شدن زوجه
۱۰۱	فصل چهارم - حق تحصیل زوجه
	بخش سوم - حقوق غیرمالی زوجه ناشی از شرایط ضمن عقد نکاح
۱۱۱	فصل اول - شرایط ضمن عقد نکاح
۱۱۶	فصل دوم - حق تعیین مسکن
۱۲۰	فصل سوم - حق طلاق
۱۲۹	فصل چهارم - حق عدم ازدواج مجدد زوج

بخش چهارم - حق مشارکت زوجه در حیات اجتماعی

- ۱۴۴ فصل اول - حق اشتغال و مشارکت در فعالیتهای اقتصادی
- ۱۶۹ فصل دوم - حق مشارکت در فعالیتهای اجتماعی و سیاسی
- ۱۹۰ نتیجه گیری
- ۱۹۲ فهرست منابع و مآخذ

فهرست تفصیلی :

مقدمه

۱

بخش اول - کلیات

۵	فصل اول - مفهوم حق و تقسیم آن به مالی و غیر مالی
۵	گفتار اول - تعریف حق
۵	الف) تعریف حق در لغت
۵	ب) تعریف حق در اصطلاح حقوق
۸	گفتار دوم - تعریف حکم و مقایسه آن با حق
۱۲	گفتار سوم - تعریف حقوق مالی
۱۴	گفتار چهارم - تعریف حقوق غیر مالی
۱۶	فصل دوم - معرفی اجمالی حقوق متفرع بر نکاح
۱۸	گفتار اول - معرفی اجمالی انواع حقوق زوجه
۱۸	مبحث اول - حقوق مالی زوجه
۱۸	الف) حق نفقه
۱۸	حق نفقه در آیات
۱۹	حق نفقه در روایات

۲۰	مفهوم نفقه
۲۲	ب) حق تصرف زوجه در اموال خود
۲۳	ج) حقوق مالی ناشی از انجام خدمات
۲۵	مبحث دوم - عناوین حقوق غیرمالی زوجه
۲۹	گفتار دوم - معرفی اجمالی انواع حقوق زوج
۲۹	الف) حق ریاست شوهر بر خانواده
۳۰	ب) تمکین و تأمین نیاز جنسی
۳۳	ج) حق تعیین مسکن
۳۴	د) منع زوجه از اشتغال به شغل منافی با مصالح خانوادگی یا حیثیات خود یا زن
۳۶	فصل سوم - پیشینه حمایت از حقوق غیرمالی زوجه
۳۶	گفتار اول - پیشینه حمایت از حقوق غیرمالی زوجه در ادیان الهی
۳۶	مبحث اول - عهد قدیم
۳۸	مبحث دوم - عهد جدید
۴۰	مبحث سوم - دین اسلام
۴۶	گفتار دوم - پیشینه حمایت از حقوق غیرمالی زوجه در قوانین موضوعه
	بخش دوم - بررسی حقوق غیرمالی زوجه در فقه و حقوق
۵۳	فصل اول - حق حسن معاشرت

۵۳	گفتار اول - مفهوم حسن معاشرت
۵۴	گفتار دوم - مبانی فقهی حق حسن معاشرت
۵۴	مبحث اول - آیات
۵۸	مبحث دوم - روایات
۶۱	گفتار سوم - مبانی حقوقی حق حسن معاشرت
۶۳	گفتار چهارم - ضمانت اجرای حق حسن معاشرت
۶۵	فصل دوم - مصادیق حسن معاشرت در روایات
۶۹	گفتار اول - ابراز علاقه و محبت زوج نسبت به زوجه
۷۳	گفتار دوم - احترام به زوجه
۷۶	گفتار سوم - آراستگی شوهر
۸۰	گفتار چهارم - پاسخگویی به نیاز جنسی زوجه
۸۰	مبحث اول - حقوق جنسی زوجه در آیات
۸۲	مبحث دوم - حقوق جنسی زوجه در روایات
۸۸	مبحث سوم - نتیجه گیری
۸۹	فصل سوم - حق مادر شدن زوجه
۹۱	گفتار اول - اقوال فقهاء در جواز و عدم جواز عزل در ازدواج دائم
۹۱	مبحث اول - قول به جواز عزل
۹۲	مبحث دوم - قول به کراهت عزل

- ۹۳ مبحث سوم - قول به حرمت عزل
- ۹۴ گفتار دوم - ادله جواز عزل
- ۹۷ گفتار سوم - ادله حرمت عزل
- ۱۰۰ گفتار چهارم - نتیجه گیری
- ۱۰۱ فصل چهارم - حق تحصیل زوجه
- ۱۰۳ گفتار اول - حق تحصیل زوجه در قرآن و روایات
- ۱۰۸ گفتار دوم - حق تحصیل زوجه از نظر حضرت امام خمینی (ره)
- بخش سوم - حقوق غیرمالی زوجه ناشی از شرایط ضمن عقد نکاح
- ۱۱۱ فصل اول - شرایط ضمن عقد نکاح
- ۱۱۲ گفتار اول - شروط ناظر بر احکام نکاح
- ۱۱۴ گفتار دوم - شروط ناظر به امور خارجی
- ۱۱۵ گفتار سوم - تخلف از شرایط ضمن عقد نکاح
- ۱۱۶ فصل دوم - حق تعیین مسکن
- ۱۲۰ فصل سوم - حق طلاق

- گفتار اول - نظر فقهاء درباره صحت شرط طلاق توسط زوجه در ضمن عقد نکاح ۱۲۰
- گفتار دوم - شرط طلاق ضمن عقد نکاح در قوانين ايران ۱۲۲
- مبحث اول - سابقه تاريخی ۱۲۲
- مبحث دوم - حقوق کنونی ۱۲۴
- مبحث سوم - شرایط مندرج در نکاحیه ۱۲۶
- فصل چهارم - حق عدم ازدواج مجدد زوج ۱۲۹
- گفتار اول - بررسی دیدگاه فقهاء در مورد شرط عدم ازدواج مجدد زوج توسط زوجه ۱۳۰
- گفتار دوم - عدم مغایرت شرط مذکور با کتاب و سنت از نقطه نظر فقهی ۱۳۳
- گفتار سوم - اثبات صحت شرط عدم ازدواج مجدد زوج ۱۳۷
- گفتار چهارم - اثر وضعی و حقوقی مخالفت مشروط علیه (زوج) با شرط مذکور در ضمن عقد ۱۳۹
- گفتار پنجم - شرط عدم ازدواج مجدد زوج در قوانين ايران ۱۴۱

بخش چهارم - حق مشارکت زوجه در حیات اجتماعی

- فصل اول - حق اشتغال و مشارکت در فعالیتهای اقتصادی ۱۴۴
- گفتار اول - مبانی فقهی حق اشتغال زوجه ۱۴۴
- مبحث اول - بررسی آیات و روایات ۱۴۴
- مبحث دوم - بررسی وجوب استیذان زوجه از زوج از منظر فقه و روایات شیعی ۱۴۹

- ۱۵۷ گفتار دوم - مبانی حقوقی حق اشتغال زوجه
- ۱۵۷ مبحث اول - قوانین موضوعه
- ۱۵۸ الف) تحلیل حقوقی ماده ۱۱۱۷ قانون مدنی
- ۱۶۱ ب) مفهوم مصالح خانوادگی و حیثیت زن و شوهر
- ۱۶۳ مبحث دوم - بررسی ماده ۱۸ قانون حمایت خانواده
- ۱۶۶ گفتار سوم - وضعیت حقوقی اشتغال زوجه
- ۱۶۶ مبحث اول - وضعیت حقوقی اشتغال زوجه پیش از عقد نکاح
- ۱۶۷ مبحث دوم - وضعیت حقوقی اشتغال زوجه پس از عقد نکاح
- ۱۷۳ فصل دوم - حق مشارکت در فعالیتهای اجتماعی و سیاسی
- ۱۷۳ گفتار اول - مبانی فقهی حق مشارکت سیاسی اجتماعی زوجه
- ۱۷۳ مبحث اول - حضور زنان در بیعت
- ۱۷۶ مبحث دوم - حضور زنان در هجرت
- مبحث سوم - مشارکت زنان در اصلاحات سیاسی (امر به معروف و نهی از منکر) ۱۷۸
- ۱۸۱ مبحث چهارم - مشارکت زنان در جهاد
- ۱۸۳ مبحث پنجم - مشارکت زنان در امور اجتماعی
- ۱۸۵ گفتار دوم - جایگاه زن در نظام سیاسی اجتماعی از دیدگاه امام خمینی (ره)
- ۱۹۰ نتیجه گیری
- ۱۹۲ فهرست منابع و مآخذ

مقدمه

۱- طرح موضوع و اهمیت آن :

زندگی اجتماعی بشر همواره او را بر آن داشته که حقوق افراد در جامعه حتی الامکان محفوظ بماند و از لطمات و صدمات وارد بر آنها از طریق پیش بینی قوانین موضوعه جلوگیری کند. خانواده که رکن اساسی این اجتماع است از اهمیت ویژه ای برخوردار بوده و جلوگیری از فروپاشی آن از اهداف بزرگ قوانین اسلامی و بشری است و رعایت حقوق افراد در این محیط مقدس تأثیر مستقیمی در استحکام آن دارد. زن در محیط خانواده چه به عنوان همسر و چه به عنوان مادر نقش اساسی را بر عهده دارد و نادیده گرفتن حقوق او یکی از عوامل مهمی است که باعث تزلزل پایه های خانواده می شود.

به همین جهت شناختن حقوق او و رعایت آنها گامی موثر برای استحکام کانون خانواده است. علاوه بر اینکه، آنچه که از عنوان حقوق زوجه به ذهن متبادر می شود، غالباً حقوق مالی زوجه است و کمتر دیده شده است که بحثی پیرامون حقوق غیرمالی زوجه مطرح شود، در حالی که ریشه بسیاری از اختلافات در خانواده ها نادیده گرفتن این حقوق از طرف بسیاری از شوهران است. بیان این حقوق و آگاه ساختن شوهران در رابطه با این حقوق می تواند بسیاری از مشکلات را در زندگی خانوادگی حل کند.

۲- انگیزه انتخاب موضوع :

تصور می شود که در جامعه در ارتباط با حقوق زن و به طور خاص حقوق زوجه از نظر اسلام، وجود دارد، دیدی آمیخته با ابهام و اتهام که ریشه در ناآگاهی آنان نسبت به حقوقی است که اسلام برای زوجه در نظر گرفته است، پذیرش کمال نظام حقوقی اسلام و شمول آن بر کلیه امور و شئون زندگی بشریت تا پایان و دفاع از چنین ادعایی انگیزه مهمی برای تحقیق و تفحص در متون نظام حقوقی اسلام در خصوص حقوق زوجه و تطبیق آنها با احتیاجات بشر امروز است.

هرچند این امر مهم نیاز به سرمایه علمی بسیار دارد لیکن سعی شده است به قدر بضاعت به انجام این مهم پرداخته شود. چه انگیزه ای مهم تر از اینکه اثبات نماییم نظام حقوقی که خاتم پیامبران

محمد مصطفی (ص) در کاملترین دین به جهان بشریت اعطاء فرمودند ناکارآمد و تاریخ مصرف گذشته نخواهد شد حتی اگر قرن های متمادی از ظهور آن گذشته باشد .

۳-سوالات اصلی و فرعی تحقیق :

در این پژوهش سعی شده است که ابتدا تصویری کلی از حقوق مالی زوجه نشان داده شود و سپس به این سوال اساسی پاسخ داده شود که آیا زوجه غیر از حقوق مالی ، حقوق دیگری هم دارد ، و آیا این حقوق که حقوق غیر مالی نام دارد مهم تر و اساسی تر از حقوق مالی نیست؟ و سپس به این سوال پاسخ داده شده است که مصادیق این حقوق در حقوق اسلامی چه چیزهایی است و آیا این حقوق از ضمانت اجرای حقوقی برخوردار هستند یا اینکه صرفاً حقوقی هستند که از لحاظ اخلاقی قابل مراعات می باشند و همچنین دیدگاه امام خمینی (ره) درباره این حقوق چیست ؟

۴-فرضیه های تحقیق :

زن در مناسبات زناشویی از حقوق معنوی نیز برخوردار است و همچنین شناسایی حقوق زوجه و حمایت از حقوق غیرمالی او ریشه در حقوق اسلامی دارد و منابع اسلامی سرشار از مفاهیم و قواعدی است که شناسایی این دسته از حقوق را میسر می سازد. به علاوه بررسی حقوق غیرمالی زوجه امری است که در قانون مدنی نیز بیان شده و به حمایت از آن پرداخته و تخلف و تجاوز به این حقوق منشأ مسئولیت مدنی است.

۵-روش تحقیق :

روش پژوهش به عنوان یک تحقیق نظری در حوزه علوم انسانی به صورت گردآوری اطلاعات کتابخانه ای از طریق مطالعه و فیش برداری کلیه منابع و بر اساس تجزیه و تحلیل منطقی گزاره ها صورت گرفته است .

۶-طرح کلی پژوهش :

طرح کلی پژوهش به چهار بخش تقسیم شده است . بخش نخست مربوط به کلیات و شناخت موضوع است که در آن ضمن سه فصل به بیان تعاریف و معرفی اجمالی حقوق متفرع بر نکاح و پیشینه حمایت از حقوق غیر مالی زوجه پرداخته است. بخش دوم آن به بررسی حقوق غیرمالی

زوجه در فقه و حقوق با رویکردی بر نظر امام خمینی (ره) می پردازد و در بخش سوم آن حقوق غیرمالی زوجه ناشی از شرایط ضمن عقد نکاح مورد بررسی قرار گرفته است و بخش چهارم آن حق مشارکت زوجه را در حیات اجتماعی مورد بررسی قرار داده است ، که در ضمن آن حق اشتغال و حق مشارکت در فعالیت های اجتماعی و سیاسی از دیدگاه فقهی و حقوقی بحث شده است .

بخش اول
کلیات

فصل اول :

مفهوم حق و تقسیم آن به مالی و غیر مالی

گفتار اول - تعریف حق

الف- تعریف حق در لغت :

واژه ی حق ، که مفرد حقوق است، به معنای پایدار، پدیدآورنده، راست، واجب، عدل، ضد باطل، ملک، یقین، بهره و سهم معین هرکس، اسلام، خدا، شایسته ی مرگ، میانگین و معدل هر چیزی آمده است. در اصل حق یعنی هماهنگی و برابری، مانند روی هم قرار گرفتن و هماهنگی لنگه ی در بر پاشنه ی آن . در همه ی معانی یادشده از حق، مفهوم پایداری و پابرجایی و ثبات نهفته است.^۱

«محقق اصفهانی» نیز با توجه به معانی مختلف برای حق آن را به معنای «ثبوت» دانسته اند.^۲

برخی دیگر آنرا به معنای امتیاز آورده اند که جمعش راحقوق می نامند و می گویند امتیاز عبارت است از تبلور عنصر یا عناصری از توانایی بهره گیری فرد یا جمعیتی از آن چیزی که سزاوار آن است.^۳

ب- تعریف حق در اصطلاح حقوق :

حقوقدانان برای حق تعاریف متفاوتی آورده اند :

۱- حق یعنی اختیار و آزادی که برای انسان قائل می شوند، تا به موجب آن بتواند کاری انجام دهد یا از انجام کاری، خودداری ورزد.^۴

۱- راغب اصفهانی؛ المفردات فی غریب القرآن، تحقیق و ضبط محمد سید کیلانی، بیروت: دارالمعرفة، بی تا، ص ۱۲۵.

۲- محمد حسین غروی اصفهانی، حاشیة المكاسب، قم: مجمع الذخائر الاسلامیه، بی تا، ص ۹.

۳- شمس الدین فرهیخته، فرهنگ فرهیخته، انتشارات زرین، چاپ اول، ۱۳۷۷، ص ۳۵۲.

۴- سید خلیل خلیلیان، حقوق بین الملل اسلامی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۶، ص ۱۵.